

■ УДК 791-51

В. С. Горелова, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ БАТЬКА ЄВГЕНОМ БОНДАРЕНКОМ У ФІЛЬМІ «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

Розглянуто та проаналізовано творчі здобутки актора Є. Бондаренка, котрий представлений у ключовому для української культури образі батька, втіленому ним на екрані. Проаналізовано особливості виконання актором цієї ролі, осмислено специфіку акторського перетворення в одній із найяскравіших кінематографічних робіт актора.

Ключові слова: *образ батька, герой, характер, персонаж, жест, символ.*

В. С. Горелова, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ ОТЦА ЄВГЕНІЕМ БОНДАРЕНКОМ В ФІЛЬМІ «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

Рассмотрены и проанализированы творческие достижения актера Е. Бондаренко, который представлен в ключевом для украинской культуры образе отца, воплощенном им на экране. Проанализированы особенности исполнения актером этой роли, осмыслена специфика актерского перевоплощения в одной из ярчайших кинематографических работ актера.

Ключевые слова: *образ отца, герой, характер, персонаж, жест, символ.*

V. S. Horielova, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE INTERPRETATION OF THE FATHER'S IMAGE BY YEVENH BONDARENKO IN THE FILM "ZACHAROVANA DESNA"

The author considers and analyzes the creative achievements of the actor Ye. Bondarenko, who is represented in the key image of the father, embodied by him on the screen, for the Ukrainian culture. The features of the actor's performance of this role are analyzed; the specific character of the actor's reincarnation is interpreted in one of the most brilliant cinematographic works of the actor.

Keywords: *father's image, character, gesture, symbol.*

Постановка проблеми. Потреба самоідентифікації нині актуальна в культурному просторі України, тому інтерес до вивчення невідомих широкому загалу імен зростає. Фільм «Зачарована Десна» привертав увагу дослідників історією створення, аналізом образів виконавців, котрі представляли київську та московську акторські школи. Водночас ролі акторів харківської школи, зокрема Є. Бондаренка, образ батька, створений ним у фільмі, науковці не досліджували. Отже, актуальним є дослідження творчості представника харківської акторської школи Бондаренка й осмислення його здобутків, виявлення самобутності акторського стилю та харківської традиції загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим матеріалом для цього дослідження є статті І. Рачука, Я. Варшавського, А. Каплера, П. Масохи, у яких окрему увагу приділено акторському виконанню Є. Бондаренка. Варто згадати працю Л. Попової «Євген Васильович Бондаренко. Народний артист СРСР», присвячену творчості актора. Але у вищезазначених дослідженнях детально не проаналізовано амплуа батька, у якому затвердився кінематографічний образ актора. Варто зазначити, що в архіві музею театру імені Т. Г. Шевченка збереглися газетні статті, у яких надруковано спогади та враження актора від роботи у фільмі. Але аналіз ролей, визначення акторської стилістики харків'янина перебувають поза увагою дослідників.

Мета статті — проаналізувати образ батька у фільмі «Зачарована Десна», відтвореному на екрані харківським актором Є. Бондаренком. Головне завдання — дослідити особливості акторського стилю харківського митця, осмислити специфіку відтворення образу батька за допомогою національних типажів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Євген Бондаренко у фільмі Ю. Солнцевої «Зачарована Десна» за сценарієм О. Довженка відтворив образ його батька. У кінокартині актор постає в неоднозначному, драматичному за своєю суттю образі, герой схильний до філософських роздумів, з притаманним йому песимістичним ставленням до речей. Роздуми про життя та власне місце в ньому виражені актором у мовчанні, коли він слухає спів бандуриста, й у веселих дискусіях, коли батько сперечається з церковниками. У першому випадку персонаж мовчки озиряється довкола себе, немовби визначаючи свою значимість стосовно оточуючого світу. Але коли він рятує людей від повені, його голос упевнено звучить під час суперечки зі священником, він схожий на Ноя в човні зі свійськими тваринами. Сам Довженко так характеризує власного батька: «З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, — він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку». Знову бачимо образ хлібороба — головний у довженківських поетичних фільмах, витоки якого знаходимо в дитячих враженнях письменника.

Особливістю акторської інтерпретації Бондаренка є те, що він збагатив задуманий образ хлібороба ознаками українського козака. Така подібність простежується у виразі обличчя актора. На ньому в усіх сценах фільму, крім сцен повені, закарбувався вираз вічної думи, що підкреслюють насуپлені брови, відсутність посмішки; готовність прийняти на себе найтяжче, страждальницький вираз обличчя. Погляд ніби вглиб себе засвідчує в ньому людину, котра внутрішньо бореться зі своїми страхами. У актора горда постава голови, що суперечить внутрішньому пригнобленому стану його героя, але видає в ньому нескорену особистість. Емоційний стан персонажа актор відтворює через погляд, його очей — їх майже не видно з-під насупленних брів, як у сцені на ярмарку, або вони широко відкриті та сповнені відчаю, як в епізоді смерті дітей. У сценах повені актор передає душевну рівновагу сво-

го героя прямим і сміливим поглядом на оточуючий світ. Актор приділив увагу жестам, коли рука, наприклад, підпирає підборіддя або торкається голови, що символізує зосередженість, задумливість. Такі характерні риси підкреслюють схожість з українськими козаками, оскільки певні стереотипи вже склалися, наприклад, за картинами О. Сластьона, М. Струннікова, за літературними творами («Тарас Бульба» М. Гоголя). У них наявні загальні риси, які об'єднують цей архетип. Задумливий вираз обличчя, передання емоційного стану через погляд, постава голови. Також особливістю є зображення обличчя козака в профіль, хоча фігура зображена в анфас, наприклад, Ю. Солнцева підкреслила це в сцені на ярмарку, де батько слухає спів бандуриста. Камера фіксує актора таким чином, щоб посилити ефект схожості зі справжнім козаком, знімає з різних ракурсів, а сам актор перебуває у глибокій задумливості, зі схрещеними на грудях руками. Цей жест символізує інтровертність характеру персонажа, намагання захистити від оточуючих свій внутрішній світ. Ю. Солнцева акцентує на руках актора: спочатку вони схрещені на грудях, а потім герої складає їх на колінах і цим жестом засвідчує, що великі красиві руки хотіли вершити різні героїчні вчинки, а натомість він був хліборобом. Герой проникливо слухає та сприймає пісню бандуриста, як свою нещасливу долю, опустивши вниз голову й очі, підкреслюючи цим, що герой соромиться її. У сцені, коли він слухає спів бандуриста, відсутні репліки, ніби його словами говорить пісня. Ярмарок навколо нього символізує рух, вир життя, але герой сидить нерухомо, цією статичністю актор підкреслює, що батько відмежовує себе від навколишнього оточення. Ці кадри з ярмарку можна порівняти з тематичними полотнами К. Трутовського, гравюрами С. Васильківського. М. Пимоненка, оскільки козаки часто зображувалися такими, що слухають спів бандуристів. Є. Бондаренко у фільмі органічно втілює національний архетип козака поставою голови, суворим поглядом, спрямованим усередину себе, підкреслюючи, що козак-герой — альтер его батька. В одному епізоді, коли персонаж слухає спів бандуриста, актор скидає з плечей верхній одяг, на обличчі з'являється вираз непокори. Цим жестом актор намагається скинути уявне ярмо, у якому він існує, та підкреслює, що дух героя живий, бунтує проти власної нереалізованості. У цій сцені актор передає надломленість персонажа, нескореність, насамперед, перед самим собою. Образ батька уособлює український народ, котрий ніяк не може скинути із себе ярмо. Режисер порівнює в наступному кадрі із вітряком, крила якого весь час круяться, символізуючи циклічність безглуздості існування героя. Варто зауважити, що біля вітряка стоять воли, це засвідчує, що рабське існування не дає життєвого спокою героєві. У сцені смерті чотирьох синів актор за допомогою внутрішнього монологу передає всю гаму почуттів, які проявляються на його обличчі. Забігши до хати, він насамперед дивиться на дружину, у його очач — німе запитання: «Чи правда це?». У наступному кадрі дужий, кремезний чоловік лежить на підлозі, перед трунами своїх дітей. Ця поза показує, що горе знову прихилило його до землі, передає його вічне пригноблення, те, що страждання не дозволяють йому підвестись. У сцені, де

актор стоїть на високій горі в білій вишиванці, а навколо нього клубиться дим, режисер знову порівнює образ батька з українським народом, котрий має надломлену душу, але його дух нескорений. Біла вишиванка символізує гідність і велич характеру батька, а чорний дим є символом його страждань. У цьому епізоді приреченість долі героя Є. Бондаренко підкреслює опущеною вниз головою, яку він піднімає, щоб сказати тільки: «Діточки мої! <...> навіщо ви так рано своє відспівали?» і знов схиляє її в безнадії. Варто зазначити, що в цих сценах в актора немає ані монологів, ані діалогів, за винятком кількох реплік. У сцені повені характер героя зображений відповідно до його мрій. Тому актор підкреслює зміну стану героя розправленими плечима, він уже не ховає свій погляд від оточуючих, а пишається собою. У словах, з якими герой звертається до односельців, відчувається іронія. Він відверто глузує над інститутом церкви, з релігійними канонами, слухно запитує про місце людини в житті. Голос звучить упевнено, розслаблено, йому подобається спілкуватися з людьми, тому що батько почувався реалізованим у власних бажаннях. У повісті О. Довженко згадує зустріч зі справжнім левом на берегах Десни. Режисер Ю. Солнцева зберегла цю сцену у фільмі як пояснення батьківського характеру. Актор виправдовує порівняння з левом розкотистим тембром голосу, гордою поставою голови. У сцені з левом Є. Бондаренко яскраво передав песимізм героя. Так, коли малий Сашко звертається до батька зі словами: «Дивіться, лев!», — у голосі батька, під час відповіді бринять нотки гіркоти: «Та де там, лев!» — і він б'є по воді веслом з таким відчаєм, що відразу стає зрозуміло: ця людина зневірилася у своєму житті й не сподівається змін на краще. У його житті немає місця диву. Екзотична тварина на березі річки Десни уособлює батька, котрому судилася інша доля. В. Шкловський у своїй статті також характеризує героя Бондаренка як «людину старого світу, людину, котра не могла посісти в тому світі (новому) гідного місця» [5, с. 33].

Слід зазначити, що повість надає вичерпну інформацію щодо характеру образу. Але основні риси характеру батька Ю. Солнцева зберегла й у фільмі. По суті батько зображений як бунтар проти певних соціальних сфер життя: 1. Проти політичного устрою: «Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною постаттю і що нібито мав чин нижче за генерала» [1, с. 20]. 2. Проти інституту духовенства: «Попа він вигнав геть із двору і заявив, що сам буде ховати дітей своїх» [1, с. 21]. Мав певну упередженість проти жебракування старців: «Взагалі батько так ненавидів всякий недостаток, що навіть саме слово «бідність» не вживав відносно своєї особи. Замість «моя бідність» він міг сказати «мое багатство», наприклад: «Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробаuchte, чоботи»». [1, с. 25].

Важливим у цьому образі є протиріччя характеру героя. О. Довженко підкреслює ніжне ставлення батька до дітей («сини-соловейки»), і фізичне насильство над матір'ю власних дітей. Шанування мистецтва, роль рятівника в щорічній повені, роздуми про свою національну ідентичність супроводжуються з його пияцтвом. Батько уособлює певний архетип українського

чоловіка, котрому не притаманна повага до жінки, він не являється з нею єдиним цілим. На відміну, від довженківського героя Кравчини, класичного сім'янина і творця, батько не розглядає родину як власну модель світу, але вбачає у своїх дітях продовжувачів сімейного роду. У фільмі майже всі епізоди за участі актора показують його зі своїм екранним сином Сашком, щоб підкреслити родинний зв'язок батька з дитиною. Наприклад, у сцені косовиці герой згрібає сіно, хлопець тримається за нього, засвідчуючи цим зв'язок і постійне прагнення до спілкування батька та сина. Цікаво, що під час бійки на косовиці за сіно батько не бере в ній участі, а з презирством дивиться на те дійство, притискає до себе наляканого хлопця, немовби протиставляючи себе тому збіговиську, і захищає найдорожче – сина. Режисер звертає увагу на родинні стосунки героїв у сцені повені, коли батько й син разом плывуть у човні, немов відокремлені від світу потерпаючих. Важливість дітей у житті героя засвідчує динамічна сцена, коли батько чимдуж спішив додому з ярмарку, щоб встигнути врятувати власних дітей від лап смерті. Правлячи кіньми, стоячи на возові, він нагадував пружину, яка вистрілила, що актор передав своїм напруженим тілом. Потім герой повторює як заклинання: «Сини мої, соловейки!» Це пояснює, чому так до кінця своїх днів батько не зміг отямитися від найтяжчого удару. Показовою для розуміння характеру героя, його любові до дітей і водночас неповаги до їхньої матері, є сцена, коли чоловіки родини збиралися на косовицю: мати бідкалася біля Сашка, намагаючися не пустити його з дорослими, а батько в цей час ходив навколо них, перевіряючи знаряддя праці, лаштуючи коней і жодного разу не поглянувши на свою дружину, навіть усім своїм виглядом не показавши, що вона перебуває на крок біля нього. Кинувши у відповідь на її запитання якусь коротку репліку, він від'їжджає від двору, навіть не глянувши на неї.

На відміну від літературного твору у фільмі характер батька не розкритий повністю. Герой зображений без яскраво негативних рис. Його схильність до агресії засвідчує сцена розмови між кіньми. «А натура в нього старовинна, геройська <...>. Учора, коли загруз я з возом у калюжі, і він трошив мене пужалном і носакми, і кричав, роззявивши рота, як лев, помітив я в його очах страждання <...>. І я подумав: і тобі болить, проклятий, бідний чоловіче». Але крім цього діалогу, у фільмі не знаходимо підтвердження схильності до агресії стосовно до дружини та свійських тварин.

Є. Бондаренко був учнем Леся Курбаса, а курбасівський акторський метод надавав акторам змоги черпати акторську енергію в самому ритмі як одній із форм життя. Н. Корнієнко посилається на щоденники Леся Курбаса: «Все на світі має ритм. І стил... і моя мова, і вітер, і не тільки ритм для вуха, звуковий, але ритм і просторовий (звук – це також простір), як певний процес <...> не тільки часовий, але й просторовий» [2, с. 243]. Лесь Курбас започаткував новий тип актора – універсальний, котрому підвладно техніка володіння емоціями на інтуїтивному рівні. Такий актор органічно виглядає й на театральній сцені, й у кадрі, як власне Є. Бондаренко, і котрий є носієм поетичного світогляду як стилю життя. У критичній статті П. Масоха зазначає: «<...> в цьому фільмі («Зачарована Десна») так ви-

грає артист Є. Бондаренко <...>. Все, про що розповідається у фільмі, йому природне і близьке». [4, с. 136–137]. П. Кравчук, описуючи курбасівську методику, наводить один із її законів — закон ощадливості: «Тут без застережень спрацює порада — «мінімум засобів — максимум впливу» на глядачів. Не засмічувати роботу зайвими рухами, слід відбирати лише конче необхідне, виразне, забувати про власні, індивідуальні рухи» [3, с. 276]. Із наведеного прикладу можна висновувати щодо характеристики акторської гри Є. Бондаренка в «Зачарованій Десні». Власне, погоджуючись із думкою П. Масохи, можна відзначити, що актор органічно «зображує національний характер» [4, с. 136]. У своїй грі Є. Бондаренко не прив'язується до тексту, яким, до речі, не багата його роль, а відтворює внутрішній стан поглядом, виваженою жестикуляцією (сцена на ярмарку) або тембром голосу (сцена з левом). Скупий жест говорить про складну вдачу героя, котрий переймається існуванням на цій землі та якомога менше хоче привертати до себе увагу.

Висновки. Душевний стан героя характеризує поєднання двох протилежних ознак, притаманних українському психотипові, які відзначав увагу О. Кульчицький, — «*vita heroica*» та «*vita minima*». Таку особливість характеру підкреслював сам Довженко, описуючи свого батька: «І хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська. І саме тому, що душі в нього вистачило б на цілий океан, Васко да Гама часом не витримував цієї диспропорції й топив свої кораблі в шинку. <...> щоб бодай хоч іноді у брудному шинку маленька калюжа його життя обернулась хоч на час у море — бездонне і безкрає».

Перспективи подальших досліджень — обґрунтувати узагальнюючі принципи, на яких базується архетип українського батька у виконанні Бондаренка.

Список використаних джерел

1. Довженко О. Зачарована Десна / О. Довженко. — Київ : Рад. Письменник — 1961. — 156 с.
2. Корнієнко Н. До проблеми синергії в театрі Леся Курбаса: Енергія як світовий процес / Н. Корнієнко // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого : зб. наук. пр. — Київ, 2008. — Вип. 2/3. — С. 242–247.
3. Кравчук П. Лесь Курбас — театральний педагог / Петро Кравчук // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого : зб. наук. пр. — Київ, 2008. — Вип. 2/3. — С. 275–280.
4. Масоха П. Після кіносеансу / П. Масоха // «Дніпро», 1965. — № 5. — С. 135–139.
5. Шкловський В. По реке жизни / В. Шковський. — Искусство кино. — 1964. — № 11. — С. 29–34.

References

1. Dovzhenko O. Zacharovana Desna. — K.: Rad. Pysmennyk. — 1961. — 156 p.
2. Kornienko N. Do problem synerhii v teatri Lesiia Kurbasa: Enerhiia yak svitovyi

- protses / N. Korniienko // Nauk. visn. Kyiv. nats. Iniversytetu, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho: zb. nauk. pr. — K., 2008. — Vyp. 2/3. — P. 242–247.
3. Kravchuk P. Les Kurbas — teatralnyi pedahoh / Petro Kravchuk // Nauk. visn. Kyiv. nats. Iniversytetu, kino i telebachennia im. I.K. Karpenka-Karoho: zb. nauk. pr. — K., 2008. — Vyp. 2/3. — P. 275–280.
  4. Masokha P. Pislia kinoseansu / «Dnipro», 1965, No. 5, p. 135–139.
  5. Shklovskiy V. Po reke zhyzni. / Iskusstvo kino — 1964, No. 11, p. 29–34.

UDC 791-51

V. S. Horielova, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

vikgor1111@ukr.net

THE INTERPRETATION OF THE FATHER'S IMAGE BY YEVHEN BONDARENKO IN THE FILM «ZACHAROVANA DESNA»

The aim of this paper is to analyse of the father's image in the film «Zacharovana Desna», embodied on the screen by the Kharkiv actor Ye. Bondarenko.

Research Methodology. Using the scientific method the author provides a detailed examination of the acting performance phenomenon, systematizes the obtained results and improves the new and previously obtained knowledge of the target of research. The article also uses comparative and historical methods that help to explain the similarities and differences in the manner of playing of the target of research with the historical events.

Results. The author has described the creative achievements of the actor Ye. Bondarenko in the context of the Kharkiv acting school. The result of this paper is concluded in Ye. Bondarenko's typical line of business — the father's image. An acting technique, after which Ye. Bondarenko worked in the film «Zacharovana Desna» using a typical archetype of the Ukrainian culture, known as Cossack, is found out. The author also compares the acting manner of playing of the artist with an exotic animal lion. The author has found the connection between Ye. Bondarenko's acting and Les Kurbas' directing method that was developed for a new type actor. It is claimed that the actor in the work of the father's role was not bound to the text and formed the role's image, through gestures, tone of voice.

Novelty. The paper is the first attempt for the scientific interpretation of Ye. Bondarenko's acting manner of playing. The author raises the issue of returning the actor's name to the proper place in the history of Ukrainian culture among the prominent names that have shaped the history of Ukrainian theater and cinema.

The practical significance. The study demonstrated a need for the finding of the well-defined acting concept of the artist Ye. Bondarenko. The material in this article can be used for a theoretical framework in the specialist training programme of actors and directors.

Keywords: *father's image, character, gesture, symbol.*

Надійшла до редколегії 24.03.2017 р.